

⁶⁴Кар'єра при этом отнюдь не исключалась. Грешков был в 1944 г. начальником Генерального штаба армии. Мой отец, который также наотрез отказался исполнять приказ о комиссарах, в 1943 г. был начальником Генерального штаба корпуса в Африке.

⁶⁵Размышления по этому вопросу см.: *Nolte H.-H. Kompetenzakkumulation im Weltsystem. Der Krieg, Russland und die Liebe dzu soliden Sachen // Barlösius. – Hg. Distanzierte Verstrickungen. – S. 147–162.*

⁶⁶В докладе германского слонимского областного комиссара от 25 января 1942 г. говорилось (с. 13): «Особенно тяжелым моментом являются продолжительные по времени необоснованные вмешательства представителей вермахта в связи с реквизициями без выплаты и большими злоупотреблениями». – *Zentraistelle Ludwigsburg. Verschiedenes. – B.25. – Blatt 127.*

⁶⁷*Adamowitsch A. Kennen wir uns selbst? // Der Mensch gegen den Menschen / Nolte H.-H. – Hg. Hannover, 1992. – S. 11–24; См. также речь Рольфа Вернштедта на открытии выставки в Ганновере. Schriftenreihe des Niedersächsischen Landtages. – Heft 33. – 1998. – Nov. – Dez. – S. 4–7.*

Надійшла до редакції 15.03.05

А. В. Іванців

Дніпропетровський національний університет

ВІДРОДЖЕННЯ ТА РОЗВИТОК СВЯТО-ТИХВІНСЬКОГО ЖІНОЧОГО МОНАСТІРЯ ПІД ЧАС НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ ДНІПРОПЕТРОВСЬКА

Рассмотрена политика оккупационных властей в отношении Русской православной церкви на примере положения Свято-Тихвинского женского монастыря г. Днепропетровска.

Проблема ставлення німецької окупаційної влади до різних верств населення чи соціальних груп під час окупації тих чи інших територій обговорювалося вже неодноразово і має доволі широке висвітлення в науковій літературі. Окремим напрямком дослідження є питання ставлення німецької окупаційної влади до церкви як такої,

православної чи католицької та священнослужителів. Орієнтуючись на наявну інформацію, яку ми отримуємо з різних історичних джерел, можна із впевненістю сказати про ліберальне ставлення німецької окупаційної влади до церкви на українських територіях, безумовно враховуючи загальні принципи ставлення до місцевого населення на захоплених територіях.

Під час німецької окупації на західноукраїнських територіях активно діяла Українська греко-католицька церква (УГКЦ) під керівництвом митрополита Андрія Шептицького, була відроджена Українська автокефальна православна церква (УАПЦ), на території України продовжували діяти приходи Російської православної церкви (РПЦ). Окремо необхідно зауважити, що в той час, коли перші дві конфесії не ворогували, а нерідко навіть вітали німецьку окупацію та німецьку владу, то РПЦ відразу зайняла непримиренну позицію щодо німецьких окупантів, яка полягала в боротьбі проти них, а на кліриків, які підтримували ворога, накладалися стягнення до відлучення від церкви включно. Але не дивлячись на це, православні храми, які діяли до окупації, як правило, продовжували діяти і далі, відкривалися храми, що були закриті за радянської влади.

У цій статті розглядається питання ставлення німецької окупаційної влади до православних храмів Російської православної церкви в Україні та їх розвиток під час окупації на прикладі Свято-Тихвінського жіночого монастиря м. Дніпропетровська.

У Катеринославі за всі часи його існування було два монастирі – Хрестовоздвиженський чоловічий та Тихвінський жіночий. Тихвінський жіночий монастир був заснований як жіноча православна громада 6 травня 1866 р. у Катеринославі згідно з рішенням Святійшого Синоду¹ та за активної участі монаха Трифона (Новгородського), монахинь Феоніли (Єфремової) та Марії (Новгородської, у схимі – Мелетії), єпископа Катеринославського і Таганрозького Платона (в миру – Павло Олександрович Трепольский)² та місцевих благодійників. Тоді ж розпочалося будівництво Свято-Варваринського храму. Тихвінський монастир був збудований на земельній ділянці розміром 30 дес. за 3 версти від Катеринослава, неподалік від тодішнього кінця вулиці Робочої, та під час свого дореволюційного розвитку

отримав великі земельні володіння – 700 дес. землі, з яких 500 дес. були пожертвовані князем Кудашевим, а 200 дес. на власні кошти купила для монастиря ігуменя Олімпіада. Монастирю також належав тоді ще доволі великий ліс, який і називався Монастирським (нині – парк ім. Ленінського комсомолу, дуже занедбаний)³.

Головною святинєю монастиря був і залишається список Тихвінської ікони Пресвятої Богородиці, написаний на початку XIII ст. Цей чудотворний образ Тихвінський жіночий монастир отримав у подарунок від Свято-Тихвінського чоловічого монастиря у м. Тихвіні неподалік від Петербурга, де знаходиться оригінал ікони. У 1867 р. до свята Святої Марії Магдалини ікону урочисто перенесли до монастиря. У 1874 г. була збудована й освячена на честь Святої Великомучениці Варвари головна монастирська церква, після чого Тихвінську чудотворну ікону було перенесено до новозбудованого храму і поставлено за правим кліросом. У 1877 р. рішенням Святійшого Синоду Російської православної церкви Свято-Тихвінська православна жіноча громада м. Катеринослава отримала більш високий статус монастиря, якого вона досі не мала. Тихвінський жіночий монастир мирно продовжував своє існування до 1925 р.⁴

У буремні роки української революції, боротьби за владу та інших подій початку XX ст. насельниці Тихвінського монастиря неодноразово потерпали від різних банд, які бували в Катеринославі, проте серед монахинь не було жодних жертв. Але в 1925 р., у часи войовничого атеїзму, монастир був закритий. На той час він був великим, особливо за сучасними мірками: у ньому проживало близько 287 насельниць, з яких 49 мантіїних монахинь, 98 рясофорних інокінь, більше 140 послушниць, що готувалися до прийняття чернечого постригу (для порівняння: у дореволюційні часи не були надто великою рідкістю жіночі монастирі, в яких було декілька тисяч монахинь). Перед самим закриттям обителі монахиням вдалося врятувати Тихвінську чудотворну ікону від осквернення. Вона була таємно винесена з монастиря і протягом 17 років зберігалася на приватній квартирі монахині Геннадії⁵. Після закриття монастиря в 1925 р. у ньому було створено школу-інтернат для психічно хворих дітей. У той час Катеринославсько-Новомосковську єпархію очолював архієпископ Володимир (Соколовський-Автономов)⁶.

У 1941 р. Дніпропетровськ був окупований німецькими військами. Слід зауважити, що окупаційна влада ставилася до релігії, зокрема православ'я, ліберальніше, ніж радянська влада до початку війни. Принаймні під час окупації в місті не було закрито жодного храму, а деякі навіть почали відроджуватися. Але варто зазначити, що іноді церкви віддавалися представникам Української автокефальної православної церкви (УАПЦ), що сприяло її розвитку та поширенню на теренах Дніпропетровщини. Так, зокрема, було відроджено діяльність Спасо-Преображенського кафедрального собору (належав УАПЦ), Благовіщенської (Олександро-Невської) церкви (належала РПЦ)⁷, Свято-Тихвінського жіночого монастиря (належав РПЦ)⁸.

У 1942 р. старі монахині Тихвінського монастиря, що проживали в Дніпропетровську на різних приватних квартирах, але в той же час постійно підтримували зв'язок між собою, почали звертатися до керуючого єпархією єпископа Дніпропетровського і Запорізького Димитрія (Магана), який очолював Дніпропетровсько-Запорізьку єпархію з 11 червня 1942 р. по грудень 1943 р.⁹, із проханням дозволити поновлення діяльності монастиря. Таких звернень на ім'я єпископа надійшло багато, монахині подавали їх окремо, щоб посилити враження та здійснити більший вплив на єпископа. Особливо багато зусиль для відродження монастиря докладала монахиня Геннадія, яка зберігала в себе Тихвінську чудотворну ікону Пресвятої Богородиці. З огляду на ці численні прохання, наприкінці 1942 р. єпископ Димитрій благословив відкриття та поновлення діяльності Тихвінського монастиря¹⁰. Телефоном було отримане заочне благословення патріаршого екзарха, митрополита Київського та всієї України Миколая (Ярушевича), який постійно перебував у Москві та керував українським екзархатом звідти¹¹. Слід зауважити, що німецька окупаційна влада перешкодила поновленню діяльності монастиря не чинила.

Монастир зайняв території, на яких до цього знаходилась у той час евакуйована школа-інтернат, тобто значно менші від попередніх монастирських володінь. Але на них розміщались найважливіші його будівлі, зокрема: Свято-Варваринська церква, келії, трапезна, пізніше це стане формальною причиною другого закриття монастиря. Старі

монахині, які жили в Дніпропетровську, швидко перебралися до новоотриманих приміщень. Враховуючи те, що Свято-Варваринська церква знаходилася в занедбаному стані, було вирішено її відремонтувати, а богослужіння тимчасово проводити в приміщенні колишньої просфорної, яка для цього була освячена єпископом Димитрієм як храм на честь Тихвінської ікони Пресвятої Богородиці (у наш час цей храм виконує роль трапезної церкви)¹². Враховуючи збереження Тихвінської чудотворної ікони Пресвятої Богородиці та високу духовність, настоятелькою відродженого монастиря єпископ Димитрій призначив монахиню Геннадію, яка невдовзі після цього була зведена в сан ігумені із жезлом та наперсним хрестом. Після відродження монастиря Тихвінська чудотворна ікона Пресвятої Богородиці була урочисто хресною ходою перенесена з квартири монахині Геннадії до новоосвяченої монастирської церкви на честь Тихвінської ікони, де знаходилась за правим кліросом, біля одного з двох виходів, а після завершення реставрації влітку 1943 р. – до Свято-Варваринського храму, де вона була встановлена в кіот на старому місці, так само за правим кліросом. Монахині продовжували власними силами відроджувати монастир, було відбудовано келійний корпус, господарські приміщення¹³. Таким чином, після 17 річного запустіння монастир був відновлений.

Німецька окупаційна влада, комендатура не перешкоджали відродженню та діяльності монастиря. Серед монахинь не було арештів, ніхто не був висланий до Німеччини чи концентраційних таборів¹⁴.

25 жовтня 1943 р. військами 3-го Українського фронту від німців було звільнено Дніпропетровськ, що означало початок функціонування в нових умовах – вже за радянської влади, яка, щоправда, з особистої волі Й.В. Сталіна дещо лібералізувала із кінця 1943 р. ставлення до церкви. Офіційною датою початку цієї лібералізації можна вважати 3 вересня 1943 р., коли Сталін прийняв у Кремлі митрополитів Сергія (Старгородського), Олексія (Симанського) та Миколая (Ярушевича)¹⁵ та погодився із проханнями ієрархів РПЦ, зокрема: відкриття багатьох церков, повернення з ув'язнення чи заслання представників духовництва, обрання нового патріарха, яким з 9 вересня 1943 р. по 15 травня 1944 р. був Сергій (Старго-

родський)¹⁶, із 4 лютого 1945 р. по 17 квітня 1970 р. – Олексій І (Симанський)¹⁷.

Після завершення німецької окупації Дніпропетровська монастир відновлювався і постійно поповнювався новими монахинями та послушницями. Ігуменія Геннадія, не дивлячись на свій дуже похилий вік, продовжувала керувати монастирським життям до 1946 р., коли архієпископ Дніпропетровський і Запорізький Андрій (Комаров) звільнив її на спокій через тілесні недуги. Наступною настоятелькою монастиря було призначено ігуменю Ксенію, яка керувала монастирським життям до грудня 1958 р. Під час її настоятельства Тихвінський монастир жив повноцінним чернечим життям. Новою настоятелькою Тихвінської обителі була призначена монахиня Руфіна, яка з молодих років жила в монастирі і доклала багато сил та здоров'я в його розбудову, несучи важкі послухання. Вона пережила разом із сестрами всі жахи безбожного режиму. Навесні 1959 р. монахиня Руфіна була возведена в сан ігумені з врученням жезла¹⁸.

У 1955 р. відбувся XX з'їзд КПРС, на якому М. С. Хрущов засудив культ особистості Сталіна і розпочав десталінізацію, яка мала і негативні наслідки, зокрема в житті православної церкви. Почався новий виток антицерковної істерії, на церкву відновився сильний тиск, закривалися храми та монастирі. Ця доля не оминула і Тихвінський монастир. Постанова міськвиконкому пояснювала причини закриття монастиря, хоча, враховуючи термін його діяльності (з 1942 по 1959 рр.), цю причину можна вважати повністю надуманою. Наведемо уривок з постанови (мовою оригіналу): «В период временной немецко-фашистской оккупации г. Днепропетровска монашествующие воспользовались временной оккупацией, захватили часть территории и пять строений, из которых четыре здания общей площадью 741 м² приспособлены под келии и одно под молитвенный дом. В последнем до Великой Отечественной войны были клуб и учебно-производственные мастерские школы-интерната. ... Таким путем монастырь оказался на территории и в зданиях, принадлежащих детским учреждениям, что является грубейшим нарушением постановления Совета Министров СССР № 1130-463-с от 29 мая 1946 года»¹⁹. 5 серпня 1959 р. монастир знову було закрито. Тихвінська чудотворна ікона була перевезена із монастиря до Свято-Троїцького кафедр-

рального собору і поставлена з правого боку від Царських врат. На той час у монастирі було 82 монахині, частину яких поселили в будинки для престарілих, деякі самі роз'їхались на приватні квартири чи в інші діючі монастирі. Вдруге монастир було відроджено лише в 1997 р.²⁰

Таким чином, розглянувши історію відродження Тихвінського жіночого монастиря під час німецької окупації Дніпропетровська та пам'ятаючи, що він був не єдиним відродженим храмом під час окупації, ставлення німецької окупаційної влади до православних церков у Дніпропетровську можна охарактеризувати як ліберально-споглядальне. Німецька влада не провадила якихось активних дій на підтримку діяльності РПЦ, відродження храмів тощо. Але в той же час вона не перешкоджала відродженню храмів та їх діяльності.

Примітки

¹Іванців А. В. Зруйновані храми Дніпропетровська. – Д., 2004. – С. 40.

²Иринеи, Архиепископ Днепропетровский и Павлоградский. Глубокие корни православной веры. Из истории Днепропетровской (бывшей Екатеринославской) епархии // Спасите наши души. – 2007. – № 7. – С. 21.

³Справочная книга Екатеринославской епархии. – Екатеринослав, 1908. – С. 568.

⁴Іванців А. В. Зазн. вид. – С. 41–43.

⁵Там само. – С. 44.

⁶Иринеи, Архиепископ Днепропетровский и Павлоградский.

⁷Іванців А. В. Зазн. вид. – С. 22.

⁸Там само. – С. 44–45.

⁹Акты Святейшего Патриарха Тихона и позднейшие документы о преемственности высшей церковной власти. 1917–1943. – М., 1994. – С. 921.

¹⁰Іванців А. В. – Зазн. вид. – С. 44.

¹¹Акты Святейшего Патриарха Тихона... – С. 875–876.

¹²Іванців А. В. – Зазн. вид. – С. 44–45.

¹³Там само. – С. 45.

¹⁴Иринеи Архиепископ Днепропетровский и Павлоградский История Тихвинского женского монастыря // Днепропетр. епарх. ведомости. – 1998. – № 1–2. – С. 8.

¹⁵Акты Святейшего Патриарха Тихона... 1917–1943. – С. 708.

¹⁶Там само. – С. 856.

¹⁷Там само. – С. 836.

¹⁸Иванців А. В. – Зазн. вид. – С. 45.

¹⁹Ириной, Архиепископ Днепропетровский и Павлоградский, История Тихвинского женского монастыря... – С. 9.

²⁰Там само. – С. 47.

Надійшла до редколегії 23.02.05

С. И. Бобылева, И. В. Толстых

Днепропетровский национальный университет

**ВОЗВРАЩАЕМ ЗАБЫТОЕ ПРОШЛОЕ:
ИЗ ИСТОРИИ КОЛОНИИ ПОЛОВИЦЫ
(KRONSGARTEN)**

На підставі опублікованих праць, архівних джерел та спогадів старожилів відновлена історія однієї з перших менонітських колоній Півдня України – поселення Половиці (Кронсгартен), заснованого 1793 р. декількома родинами, що прибули до Росії з Данцигу.

В общем комплексе проблем, стоящих перед отечественной историей, вопросы краеведения занимают особое место. В XIX – начале XX ст. к истории края довольно часто обращались любители старины и истории. Материалы, собранные ими, публиковались в изданиях различного уровня, чаще всего – на страницах общероссийских, губернских, уездных журналов. Именно в тот период были заложены основы глубоко научного подхода к изучению краеведческого материала. Вспомним, например, блестящие работы Д.И. Яворницкого.

Сегодня, когда сознание населения испытывает жестокий прессинг далеко не первоклассной теле- и радиопродукции, чрезвычайно важно сохранить элементы традиционной нравственной культуры